

Etterord

Arne Johan Vetlesen

Universitetet i Oslo

Vi lever i et pluralistisk samfunn der vi gjennom sosialisering og skolegang skal lære oss verdien av toleranse og åpenhet overfor mangfoldet av livssyn og levemåter. Snarere enn at ett bestemt syn på hva som er riktig – eller hellig – skal gjøres gjeldende for alle, skal alle anerkjenne mangfold – og dermed uenighet og konflikt – som et gode for samfunnet som helhet, en kvalitet vi ville ha vært fattigere uten. Jo flere tilnærminger til spørsmålet om hva som er et godt liv, hva meningen med livet og dets fremste mål består i, desto flere ressurser disponerer vi som fellesskap, ressurser den enkelte trenger tilgang til når han eller hun skal finne «sin» vei og sine svar på velinformert og autentisk vis.

Det som slår meg straks dette er sagt, er at det ikke kan sies med samme selvfølgelighet i dag som for ti eller tjue år siden. Kanskje har selvfølgeligheten avtatt så mye at det nå hefter en bevisbyrde ved beskrivelsen som er såpass ny, at vi har lite øvelse i å håndtere den, gitt at vi er villige til å erkjenne at den tvinger seg på. Hva sikter jeg til?

Verden forandret seg på grunnleggende vis da to fly styrtet inn i World Trade Center 11. september 2001. Og Norge ble forandret da «en av oss» i et politisk motivert og nøye planlagt terrorangrep drepte 77 mennesker på to åsteder 22. juli 2011.

Jeg skal ikke late som om de to terroraksjonene er mer like enn de er. Tross alle forskjeller har de hatt én ting som felles konsekvens, nemlig at det positive synet på pluralisme som jeg startet med å formulere, er blitt angrepet. Det vil si at appellen til enhver som er borger i landet, medlem

Sitering av denne artikkelen: Vetlesen, A. J. (2020). Etterord. I O. Lysaker og T. E. Fredwall (Red.), *Verdier i konflikt: Etikk i et mangfoldig samfunn* (s. 219–225). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.95.ch11>.
Lisens: CC BY-NC 4.0.

av fellesskapet, om å vise toleranse og åpenhet overfor det som er «annerledes», er satt under press. Terrorangrepene er ment å skape frykt og usikkerhet i hele befolkningen. Ingen skal lenger kunne føle seg trygge, ikke noe sted, ikke på noe tidspunkt. Mistillit skal erstatte tillit, og det reises harde og uforsonlige fronter mellom «oss» og «de andre». Terroren skaper grobunn for et klima der det blir påtrengende å spørre om ikke budskapet om pluralisme som noe positivt, er naivt og egentlig alltid har vært det. Et vestlig-liberalt selvbedrag, en form for ønsketenkning som – ser vi nå i nyvunnet, dyrekjøpt klarsyn – bunner i konfliktvegring snarere enn i velfundert trygghet på vegne av postulatet om at verdimeslig konflikt er en styrke og vil oppleves og aksepteres som sådan av alle involverte.

I det nye klimaet betraktes optimismen angående fredelig sameksistens mellom mennesker med ulike livssyn og livsstiler som en form for politisk korrekthet som det nå er om å gjøre å legge bak seg. Multikulturalisme har aldri virkelig fungert, enn si hatt tilslutning i folkedypet. Det var et luftslott hos en selvrettferdig elite hvis dominans står for fall. En slik talemåte assosieres gjerne med politikere som Sylvi Listhaug, men poenget er at den på få år er blitt langt mer utbredt enn i FrP og blant partiets kjernevelgere. I Norge har dette blitt særlig tydelig etter den såkalte flyktningkrisen som toppet seg i 2015, og som Kjetil Fretheim skriver om i sitt bidrag.

Når rekkene sluttet og grensene voktes som svar på trusler (de være seg knyttet til terror eller migrasjon), er det i et erklært forsvar for verdier – de verdiene vi som folk og nasjon står for, de som markerer hvem vi er og vil være, verdier tuftet på frihet og selvbestemmelse. Gitt en slik forståelse av hva slags verdier vi står for, hva da med verdien jeg startet med – verdien av toleranse og åpenhet for det som er annerledes, ja overbevisningen om andres forskjellighet fra meg, fra oss, som en verdi i seg selv, et gode for alle som inngår i fellesskapet? Er denne verdien – kall det verdien av og den dertil hørende bejaelsen av mangfold – en verdi blant mange, eller er den bedre forstått som en metaverdi, nemlig den som muliggjør artikuleringen av alle spesifikke verdier?

Jeg vil svare ja på spørsmålet, men idet jeg gjør det, innser jeg hvor abstrakt synet på mangfold som metaverdi kan fremstå. At det fremstår så abstrakt og samtidig så ideelt og virkelighetsfernt, er nok et tegn på mentalitetsendringen jeg har omtalt. Vi øyner et aspekt ved endringen som så

langt har vært taust, nemlig dette: Det er blitt langt vanskeligere å føre en offentlig samtale om verdier, ikke bare på et overordnet plan, men også på et mer spesifikt plan der oppfatninger om rett og galt spiller en rolle.

Hva er så de konkrete eksemplene jeg sikter til? La meg bruke noen av dem som diskuteres i bidragene i denne boken. Skal personer i Norge ha adgang til å være gift med flere enn én person (polygami)? Skal Den norske kirke innta et bestemt syn angående hvor mange flyktninger vi skal ta i mot? Bør det etableres strengere regler mot å fare med løgn, bedrag og ufordrageligheter i offentligheten? Skal følelser som hat og sinne begrenses, slik at offentligheten favoriserer forsonende og relasjonsbevarende følelser som kjærlighet, tilgivelse og forståelse over deres motsetninger, selv der de «negative» følelsene er de mest autentiske? Er det i det hele tatt noen synspunkter eller følelser som er av en slik karakter at vi kan – eller endog bør – si at de ikke egner seg for offentligheten?

Når jeg stiller spørsmålet slik, er det ikke for å diskutere det enda en gang i lys av de velkjente kontrære posisjonene ytringsfundamentalisme og krenkelsestyranni, altså at vi skal tåle praktisk talt alt, kontra at vi ikke skal tåle noe som helst som kan støte oss. Det som er felles for de to ytterpunktene, er at de er abstrakte og dogmatiske. De handler om at man har bestemt seg på forhånd i spørsmålet om grenser, snarere enn å lande på et svar etter at man har gått inn i den aktuelle saken. De to uforenlige synspunktene deler samme premiss i form av å anse at det ikke finnes rasjonelle grunner – argumenter – som gjør det mulig for de debatterende å enes om hvilke ytringer (eller følelser) som er av offentlig relevans i saken det til enhver tid handler om.

Noen inntar det standpunkt at følelser er subjektive, flyktige, selektive og uten forbindelse til en rasjonalitet tilgjengelig for alle. Av disse grunner er følelser noe blott privat som hefter ved personen der og da, og som således per definisjon ikke er egnet for offentligheten. Utøya-overlevendes hat og raseri overfor gjerningsmannen vil være et eksempel; følelser de bør holde for seg selv, følelser som ikke har noe av verdi å tilføre offentligheten for så vidt som den må hegne om en rasjonalitet innrettet på nyanser og balanse, på nøktern avveining av typen «på den ene siden og på den andre siden», der det å være sterkt personlig berørt – i

betydningen følelsesmessig engasjert – anses å undergrave debatten snarere enn å berike den. Rasjonalitet er slik forstått ment å inkludere alle på like vilkår, å være åpen og universalistisk og dermed ikke-diskriminerende. Det kan høres uimotsigelig ut. Men haken er at den eller de som har noe eget – selvopplevd, selvrelatert – å melde, i form av et ståsted som berørt, som andre nødvendigvis ikke har eller kan ha, blir ekskludert.

En hyppig variant av dette i vår tid som jeg tenker sier mye om verdier i konflikt, er påpekningen av at én eller flere personer i en gitt sak «drar offerkortet» eller fremstiller seg som krenket (som ikke nødvendigvis er det samme). I den grad følelser kommer til uttrykk offentlig, anses de som forsøk på påvirkning av publikum, eksemplarisk i form av å skape sympati og på det grunnlag (altså et rent emosjonelt sådant) tilslutning til den eller de berørtes synspunkter i saken. Bevisst eller ei, det handler om en ikke-rasjonell, andrestyrt frembringelse av et standpunkt, om å mene det samme via bestemte følelser som vekkes i en.

Imidlertid er, som flere av bidragene er inne på, blant annet Håvard Løkkes, de følelser en person måtte ha i en bestemt situasjon, etter en bestemt opplevelse, slett ikke private i betydningen utenfor rekkevidde av hva andre kan ha tilgang til og danne seg et inntrykk av, med henblikk på om følelsen og opplevelsen som formidles, fremstår som *passende* gitt det som hendte, eller som en form for mismatch (et «for mye» eller «for lite»). Hvor rasende man er, eller hvor krenket man føler seg, er noe ikke bare den direkte berørte vil kunne ha en formening om, men også andre – skjønt i en grad og med en presisjon som vil variere mellom individer, og som avhenger av en rekke faktorer, både individuelle og samfunnsmessige. Her er empati og forestillingsevne – den første primært affektiv, den andre primært kognitiv – sentrale, slik Martha C. Nussbaum på godt aristotelisk vis har understreket i en rekke bøker.

Insisteringen på at følelser som sinne og hat ikke, som sådanne, er argument for eller mot noe som helst, men kan og må avkreves en begrunnelse knyttet til om de er enten *i* eller *ute av* proporsjon med det fenomenet de er responser på, er særlig viktig i en tid preget av polarisering og nye sosiale medier. I boken *Hodestuperne* (2019) siterer Carsten

Jensen Dansk Folkepartis gruppeleder Peter Skaarup, som hevder at «[b]egreper som sant og falskt eller godt og ondt hører ganske enkelt ikke hjemme i det politiske rom» (Jensen, 2019, s. 56), for deretter å slå fast at politikk utelukkende handler om følelser, underforstått som noe frakoblet fornuftig argumentasjon. Jensen tilbakeviser Skaarups oppfatning ved å vise til Viktor Klemperer, den tyske jøden og filologen som underkastet nazistenes retorikk en grundig analyse. Klemperer bemerker om nazistenes konstante appell til følelsene at «følelsen var ikke et mål i seg selv, den var bare et middel og en overgang. Følelsen skulle fortrenge tenkning – og måtte vike plassen for en tilstand av bedøvet avstumpethet, vilje- og følelseløshet» (Jensen, 2019). På den ene siden gjelder at et konstant følelsesbombardement – appeller til å bli smittet av en bestemt følelse overfor noe – nedbryter intellektet slik at den kritiske fornuften ikke får tid til å trekke pusten, slik Klemperer advarte om. På den andre siden gjelder at «ord kan virke som små doser arsenikk. De inntas ubemerket, de later ikke til å ha noen virkning, men etter en stund viser giftens virkninger seg likevel» (Jensen, 2019). Dette er en av grunnene til at ytringsfrihet ikke kan være en absolutt, men kun en begrenset rettighet – begrenset av moralske fordringer som ansvar, omtanke og empati, kort sagt av hensyn som vi forventer at enhver tar til enhver når vi kommuniserer og samhandler. Ord som omtaler bestemte andre på en dehumaniserende og nedverdiggende måte, som objektiverer dem og fratrar dem individualitet, gjør noe med vår måte å betrakte dem på. Dette er en endring som kan være ubevisst, og som over tid flytter grensene for hvilke handlinger man aksepterer overfor dem ordene omhandler, for så vidt som de jo bare «får som fortjent», i tråd med hvordan de – ifølge alle de negative ordene – er.

Ansvar for ordene man bruker og følelsene man har – mer presist for hvordan man fremviser og begrunner dem – er noe som må læres. Også selvbestemmelse må læres, slik Inger Marie Lid fremholder i sitt bidrag. Fremhevingen av slik læring og av dens avhengighet av gode forbilder og intakte sosiale praksiser orientert mot interne, til forskjell fra eksterne, goder (knyttet som disse er til tap og vinning, konkurranse og materialisme), er et kjennetegn ved det dydsetiske perspektivet som gjennomsyrrer mange av kapitlene her.

Enhver persons rett til selvbestemmelse er på mange måter blitt trumf i vårt samfunn – den ypperste verdi som alle andre måles mot og må være forenlige med. At forestillingen om alle personers iboende verdi og ukrenkelighet (Kant) har fått en slik status – både moralsk og rettslig – representerer uomtvistelig et stort historisk fremskritt og utgjør vårt beste vern – som fellesskap så vel som individer – mot ulike former for diskriminering som fortiden har vært så full av.

Ikke desto mindre vil jeg flagge et forbehold som, slik jeg leser dem, kan finnes i flere av bidragene i denne boken, skjønt oftere implisitt enn eksplisitt, nemlig at alle personers like rett til selvbestemmelse, til å utfolde autonomi, balanseres mot en bestemt grense som markerer at det finnes en verdi som er like viktig å kjempe for og å respektere, som selvbestemmelsen. Hvilken da?

Retten til selvbestemmelse må ikke bli enerådende. Den må respektere andres rett til det samme, slik hele den liberale tradisjonen fra Immanuel Kant over John Stuart Mill og frem til John Rawls og Jürgen Habermas fremholder. Grensen jeg sikter til, utgjøres imidlertid av noe annet. La meg si det slik at det er grensen for hvor viktig evnen til å manifestere egen autonomi skal være i praksis. Alt det ved oss og ved livssituasjonen vi måtte befinne oss i, som *begrenser* autonomiutfoldelsen, *reduserer* ikke dermed vår verdi, vårt verd. I stedet viser det til grunner for at andre skal respektere det, og til å respektere meg selv om jeg er syk eller har en eller annen form for nedsatt evne til funksjon, kortvarig og forbigående eller vedvarende og sågar kronisk.

Av denne grunn er det noe tvetydig ved innsatsen for å fremme og muliggjøre selvbestemmelse hos mennesker som (i varierende grad) mangler den, der betegnelsen «mangler» er målt mot en «tatt for gitt»-, optimal variant. Å unngå paternalisme er én ting, et gyldig hensyn å ta for profesjonelle, det være seg innen helse- og sosialsektoren eller kriminalomsorgen eller i skolen. De som praktiserer såkalt *empowerment*, som er den autonomifremmende ideologien jeg sikter til her, må imidlertid passe seg for stilltiende å gjøre personens oppnåelse av evnen til å artikulere egne behov, egen vilje og egne interesser til selve hovedsaken. For den deri impliserte evnen til *selv å sette grenser for andres atferd overfor en selv*, kan ikke alltid – og ikke av alle – utvikles som sådan og med denne tydeligheten. Da

må de som til enhver tid er «de andre», forstå hvor personens grenser går – grenser som har like mye med personens sårbarhet og avhengighet å gjøre, som med potensialet for autonomi – og vise respekt for dem i praksis. Personens egenverdi er uavhengig av egne evner til slik grensemarkering.

Referanser

Jensen, C. (2019). *Hodestuperne: Om mennesker på flukt og kunsten å motstå tyngdekraftens fristelse*. Oslo: Forlaget Press.